

Tamás Mihály: Két part közt fut a víz

A kárpát-ukrajnai magyar irodalom a kisebbségi irodalmak legfiatalabbika. A kisebbségi életforma fél évszázados tapasztalatával indul, de szerényebb feltételek közt kell megteremtenie mindazt, amit a szomszédos országok magyarsága már megteremtett. Különösen nehéz a helyzet a hagyományok felmérése terén. Forráskiadásra, újrakiadásra egyáltalán nem vállalkozhat. Az elmúlt két évben három, Kárpát-Ukrajna kulturális hagyományaihoz tartozó könyv jelent meg. Három kiadónál, két országban. Ezek: Sáfáry László *Korforduló* (Szépirodalmi), *A vasorrú Indzsibaba* — kárpátaljai ukrán népmesék, Fincicky Mihály gyűjtése (Európa) és Tamás Mihály *Két part közt fut a víz* (Madách, Bratislava).

A három kiadvány közül azonban csak a Fincicky-gyűjteményt fogadhattuk fenntartás nélkül. Az értő, gondos utószó és gazdag jegyzetanyag konkrét feladatán túl fényt vet Kárpát-Ukrajna kulturális hagyományainak egyes vonatkozásaira is.

A Sáfáryt feltámasztó, felfedező életműkötetet a túlzó és épp ezért az értékeket elmosó, túlméretezett előszó ítélte enyészetre. (S a helytelen összeállítói szempont; érdemes volt-e felvenni a gyermekkori zsengéket is, akkor, amikor több, a költő érett korszakából származó vers kimaradt?)

A Tamás Mihály-könyv viszont elő- és utószó nélkül jelent meg. Annyit tudunk meg a fülszövegből, hogy a cselekmény valahol Szlovákiában, egy magyar kisvárosban, Beregszászban játszódik. (Zavaró anakronizmus itt Kárpátalja Szlovákiaként való említése; az I. köztársaságbeli Kárpátalja ugyanis eléggé különálló közigazgatási és teljesen sajátos tájegység volt.) Ez a kisváros azonban ma Kárpát-Ukrajna legnagyobb s talán egyetlen magyar városa. A regény tehát elsősorban a kisebbségi sorsba került kárpát-ukrajnai magyarokról szól, s az államfordulat hozta helyzetet próbálja értékelni.

Ez az államfordulat egy és ugyanazon indulatokat, ugyanazt a tragikus válaszlehetet vetette fel itt, vagy akár a Csallóközben. Így vált Tamás Mihály könyve az egész Csehszlovákiai magyarság sorsát megfogalmazó regénnyé. Jelentősége és értéke vitathatatlan. „Irodalmunk egyik legszebb dokumentuma” — írta róla Fábry Zoltán. „Az első kisebbségi regény, mely komolyan kivetkezett a műfaj jeremiád-stílusából” — reagál megjelenésekor Féja Géza. „Tények beszédében adott kinyilatkoztatása annak, hogy a lélekben már kiherélődött történelmi osztályoknak félre kell állni az idő útjából, mert amint áporodott korlátoltságukkal, anyagi-rangbeli biztonságföltöltésükkel Trianonig engedték zuhanni a magyar államot és benne a magyarságot, ugyanúgy csődbe viszik a nemzet kisebbségi sorsba csúszott magyarság szekerét a határokon kívül...” — írta Barsi Dénes, a Kelet Népe kritikusa.

A könyv sokban önéletrajzi regény. A Pestről hazatérő Bodák Iván ugyanazzal az alaphelyzettel találkozik, mint az író. Az új államalakulat keretei közt ébredő magyarok „káprázatban éltek, magányos óráikban talán még csíptek is egyet a karjukon. Vajon álmodnak-e csak, vagy ez igazán igaz, ami itt körülöttük, mellettük, fejük felett zuhog... A körülöttük sístergő történelem kábulttá kólintotta őket”.

Azok pedig, akik elsősorban voltak bűnösök abban, hogy a magyarságot ilyen váratlanul és felkészületlenül érte ez a tragikus változás, a megye, a Rend, a Törvény örei igyekeztek még bonyolultabbá tenni az amúgy is tragikus helyzetet. A megye hajdani ura, aki már új megyét talált magának odaát, „beüzent”, hogy csak várjanak türelemmel, nemsokára véget ér ez az ideiglenes állapot. A Budapestre származott fiskális, aki a zavaros időkben némi szerephez jutott, és pesti irodájából figyelni a magyarság vergődését, néha „kitartási oltásokat fecskendezett be távoli barátai bőre alá”.

„... emésztő bizonytalanságban éltek az emberek, és ezt a bizonytalanságot kívülről a felelőtlenül, de pontos dátummal megadott felszabadító ígérgetések, belülről

az új hatalom tévoa kapkodása... elképzelhetetlen mértékig élesztette. Politika lett az emberek kenyere... A történelem már nem volt messiási tájak kiváltsága..."

Az uralomra jutott csehszlovák rendszer polgári rendszer volt. Irodalma polgári irodalom. Tamás Mihály is a kisebbségi sorsba került magyar polgár állásfoglalását próbálja meghatározni regényében. Választások és útvesztők közt botorkál hőse, Bodák Iván; tragikus nekigyürközéseiben a fellélegző polgár tettvégya és a nemzeti érzéseiben és érdekeiben sértett öntudat hajszojlik. Küzdelmében azonban egyedül marad. S a regényben kimondatlanul is ott kísért a bukás oka: a történelmi sorsfordulóban felmorzsolódott az amúgy is gyenge polgárréteg. A dzsentri- és hivatalnokvilág képviselői Magyarországra menekültek, s a kereskedelmet, jogi és pénzügyi pályákat csaknem teljes egészében birtokló zsidóság levált a nemzet testéről. Beregszász városának magyar polgárai szőlőművesek, aranyparasztok voltak. S ebben az úrben „kincskeresők kalandorok lepték el a tájat, mint hajdan Dél-Afrika gyémántmezőit, és vezér lett minden szájas ügyvéd. Lettek, akik a valóságos sérelmeket igyekeztek valótlan méretűvé ingerelni, hogy a neuralgikus fájdalmak bővebben és tartósabban ömlő csecsekké váljanak, és lettek mindjárt olyanok, akik csalahatatlan orvosságot tudtak ezekre a szenvedésekre, és a szamaritánus sebragasztás éppen olyan jól fizetett, mint a másik ténykedés: a sebek súlyosbítása".

Bodák Iván tehát elbukott (s ezzel együtt a polgári létforma kísérlete is). A történelem dialektikája azonban felkínálta számára a haladás útját. Kárpátalján, a kínálkozó lehetőségekkel élve, szerveződött az új, baloldali értelmiség. S épp Beregszászban a köztársaságszerte kevésbé kihasznált kulturális és szervezeti lehetőséget, a Járási Közművelődési Tanácsot is igyekezett minél teljesebben kihasználni. A pozitív aktivizmussal szövetkezve ők indították meg a kulturális missziót vállaló *Néplapot*, a *Jó Barátom* című ifjúsági folyóiratot, majd a *Magyar Iskola*, később az *Új Korszak* című tanügyi folyóiratokat, ők szervezték újjá a már két évtizedes hagyományú *Szabad Lyceumot*. Következetes munka volt ez. Tudták, hogy épp a népművelés a kisebbségi önvédelem leghatásosabb eszköze.

Mielőtt azonban szorosabban kapcsolatba kerülhetne velük, Tamás kénytelen elhagyni Kárpátalját (csak később, az antifasiszta egységfront idején, a *Tátra* szerkesztőjeként keresi és vállalja a közösséget a baloldali értelmiséggel) — a regény sértett prototípusai indította perek és ítéletek ugyanis elüldözik Kárpátaljáról. Tamás épp a regény megjelenése előtt rezignáltan vet számot ezzel a vereséggel: „Vannak errefelé emberek, akik félnek saját közéleti életük tükröképe elé állani, s úgy gondolják: ha nem szépülhet az élet, törjön el a tükör! — Ezek megnyugtására közlöm, hogy a sejtelmük alaptalan, a regény semmiképpen sem tükör, s mindenki szívdobogás nélkül veheti majd kezébe. Nem játszik tüzzel az, aki már egyszer elégette az ujját" (*Magyar Minerva*, 1935. 7. sz.).

A századforduló légkörében asszimilálódott cseh kereskedő fia, aki a béke utolsó napjaiban érettségizett s az egyetemet a háború és forradalmak viszontagságai közt végezte — elbukott. És tovább lépni már képtelen, Tamás azonban önmagát is áltatva tovább folytatja a tragédiába fült történetet, és elvezeti a messiási—madáchi befejezéshez: az építő emberi munka hitvallásáig.

A két részre hulló regény megírásában is évtizednyi különbség van. A tragikumában is teljes és egész első rész még 1925-ben készült (első fejezete meg is jelent az *Új Aurora* 1929-es kötetében), a második rész tíz év múlva.

A regény szerkezeti és morális törése azonban nem csupán negatívumot jelent. A két világháború közti csehszlovákiai magyar értelmiség útját tragikus nekibuzdulások, elfúló vagy elfojtott kezdeményezések jelezték. Ezt idezi történelmi hitelességű írásával Tamás. A szuggesztív valóságérzletek a két világháború közti Kárpátalja kialakulatlan társadalmi-politikai világát ábrázolják. A szerkezeti törés, a belső vívódás is ezt tükrözi. Tamás regénye tehát épp kettősségében lett a kisebbségi magyar valóság dokumentuma.

A regény újrakiadása mindenképpen hasznos és időszerű volt. De ez a következtetés újabb problémát vet fel. Éspedig a regénynél művészileg és eszmeileg egyaránt érettebb, teljesebb, sajátos egészzé összeálló Tamás-novellák kiadásának

szükségességét. Mert Tamás Fábry szerint is elsősorban „a novellista” volt, akinek írásaival a novella esztétikai normáit példázta a csehszlovákiai prózairók okulására. (*Madách, Bratislava, 1970.*)

BENEDEK ANDRÁS

Molnár Géza: A vadászpilóta szerelme és halála

Nem előzmények nélkül való Molnár Géza munkásságában a levegő hőseinek élete mint írói téma. Öt évvel ezelőtt megjelent *Harangos óra* című kötetének címadó elbeszélése ejtőernyős sportolókról szól, s volt időközben egy, a mostani kisregénnyel sok ponton érintkező folytatásos tévéfilmje is a repülőkről. Vonzódása tehát tartósnak mutatkozik, tárgyismerete is gazdag; de ami a legfontosabb: mint író elsősorban nem a téma kuriozitása vonzza.

A „kuriozitás” kifejezést természetesen nem pejoratíve használjuk itt most, hiszen már pusztán önmagában is érdem, ha valaki olyan világba vezet el bennünket, ami jelenlegi valóságunknak nélkülözhetetlen és fontos része, de írói ábrázolására csak nagyon-nagyon ritkán kerül sor. A tárgyban rejlő veszélyekre hívjuk fel a figyelmet vele. Arra, hogy ilyenkor elvileg könnyen csábító lehet — épp a különlegesség miatt — tetszelegni vagy bennerekedni a rendkívülinek öncélú megjelenítésében, s a repülőgépek emelkedésével együtt íróilag is eltávolodni a földtől, a mindennapok életétől.

Molnár Géza már a *Harangos órával* is bizonyította, hogy a legkevésbé sem esik bele ebbe a csapdába. Nála ilyenkor sem külsődleges izgalmakról, egyszerűen légi kalandokról vagy a hivatás szűk belső problematikájáról van szó elsősorban, hanem ezeken túl sokkal többről is: általánosabb emberi, még pontosabban mondva lényeges erkölcsi kérdések ábrázolásáról.

Ez az etikaközpontúság is régi és egyre erősödő írói jellemvonása Molnár Gézának (előző kisregénye, a *Vasárnap mindig esik az eső* mutatta meg ezt eddig legjobban). Úgy látszik, eme „kuriozitás” iránti vonzódása szorosan összefügg ezzel az etikai irányultsággal, mert ez a témakör — minden benne rejlő veszély ellenére — az igazi realista számára ilyen szempontból különösen sok lehetőséget nyújtó terület: a tettek és következményeik viszonya, az emberi kapcsolatok rendezettségének vagy kuszáltságának hatása, egyszóval az erkölcsi konfliktusok természete itt kiélezettebben, végletebben, tisztábban, tetten érhetőbben mutatkozik meg; másrészt viszont éppen ezért ez az életszféra szigorúbban is igényli a teljes morális következetességet és tisztaságot, mert itt az átlagélethez képest hatványozott erejű és könnyen végzetessé váló továbbgyűrűzése lehet a külső összeütközéseknek és belső lelki válságoknak.

Erről van szó *A vadászpilóta szerelme és halála* című kisregényben is. A három testi-lelki jó barát egyike, Moravetz Péter repülés közben fellépett belső vérezése következtében nem tudja irányítani gépét a leszállásnál, s életét veszti. Mi az igazi oka a tragédiának? — erre a kérdésre keres választ a műben az egyik társ, Dénes István, és rajta keresztül az író is.

„Nincs itt semmi rejtély. Pétert Ságody ölte meg” — fogalmazza meg kategorikus ítéletét Pulainé. „Hiába elég az öt ujjad a kardmarkolatra! Nincs kire ütni vele” — mondja indulatosan Kata, Moravetz felesége. Az egyik kifejezetten egy embert vádol, a másik mindenkét fölment. A maguk szempontjából mindkettőjük véleménye érthető, az író azonban nem elégedhet meg sem ennek, sem annak a leegyszerűsítő álláspontnak igazsággá emelésével, mert az mindegyiknél jóval össze-